

TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA

DUPKA GYÖRGY

„HOVÁ TÚNT A SOK VIRÁG...”

IDŐUTAZÁS AZ URÁLBA, A MAGYAR ÉS NÉMET RABOK NYOMÁBAN

A VESZTESÉGLISTÁKRÓL

A második világháborút követően – az eddig publikált magyar nyelvű szakirodalom és az orosz nyelven kiadott levéltári dokumentum-gyűjtemények szerint¹ – mintegy 600–700 ezer magyar hadifogoly és civil járta meg a szovjetunióbeli kényszermunkatáborokat (egykes kutatók adatai szerint a katonák száma megközelítette a háromszázezret, az internált civilek pedig meghaladta a kétszázezret). Közülük sok ezren sohasem tértek haza. A hadifogoly-problematikának is jelentős irodalma van. A téma jelesebb kutatói – Stark Tamás², Varga Éva Mária³, Bognár Zalán⁴ – egymástól eltérő adatokat közölnek a Szovjetunióba kiszállított és hazatért magyar hadifoglyokról, a lágerekben elpusztultakról, illetve az internált civil áldozatokról. A második világháborút követően létrejött Hadifoglyok és Internáltak Igazgatósága (UPVI) tábor-rendszeréhez tartozó különböző számú lágerrészlegekben a rabok fakitermelésen, fűrésztelepeken, különböző építkezéseken (lakóházak, vasút, közút, földgáz- és kőolajvezeték, vízerőmű, hőerőmű), vasércbányákban, kohóüzemekben, vasöntödékben, gépgyárakban, tőzegkitermelésen stb. dolgoztak. A kimerítő munka, a rossz ellátás, a különböző betegségek, a fagyhalál, a honvágy és a kétségbeesés következtében sokan elpusztultak.

Az oroszországi „Vojennije Memoriali” Társaság⁵ 66 ezer hadifogoly és internált feldolgozott adataival rendelkezik, ezeket átadták a velük együttműködő Honvédelmi Minisztérium Hadisírgondozó Irodájának⁶ is. Dr. Bús János, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár igazgatója által elemzett adatok szerint „a történészek 200–300 ezerre teszik a volt Szovjetunió területén hadifogságban eltűnt és elhunyt magyar katonák és civilek számát. Az Oroszországból származó nyilvántartásokban csak 65 170 személy szerepel. A 65 170 személy közül 29 168-t sikerült azonosítani a

magyar nyilvántartásban szereplő adatok alapján. Az adatbázis – amelyben a keresés történik – az eredeti Oroszországból kapott, a volt Szovjetunió területén hadifogolytáborokban elhunyt magyar személyek adatait tartalmazza, cirill betűkből átírt magyar változatban.”⁷⁷

2001-től az iroda feldolgozta az 1990-es években az orosz államtól megkapott, a volt szovjet hadifogolytáborokban elhunyt magyarok adatait, a 65 170 adatlapot, amelyeket az NKVD-tisztek a táborokban rögzítettek, főként 1944 után. Jelenleg a legkorszerűbb informatikai, elemző eszközök és módszerek alkalmazásával működő honlapon keresést lehet kezdeményezni a hadifogoly-adatbázisban. A kijelölt mezőbe be kell gépelni a keresett személy vezetéknevét, keresztnévét, születési évét...

A „Vojennije Memoriali” Társaság adatai szerint Oroszország 46 régiójában 370 emlékjelet emeltek a magyar hadifoglyoknak, 28 300 hadifogoly és internált földi maradványait exhumálták és temették újra. A dr. Havasi János által irányított Háborús Keresőszolgálat Honlapja⁸ 2007. január 1-től végez – szakértők bevonásával – közvetlen kutatást, nyomozást, adatgyűjtést és adatközzvetítést a XX. század háborús eseményei során eltűnt, elhunyt személyek, így a magyar katonák, polgári lakosok, illetve más nemzetiségű személyek után. A Háborús Keresőszolgálat közzétette a Szovjetunió hadifogolytáborainak jegyzékét (Forrás: *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban*, Moszkva, főszerk. Varga Éva Mária), a *Történetünk* című rovatban megkezdte az orosz Föderáció területén lévő, a magyar adófizetők pénzén 1997-2003 között felújított hadifogolytemetők leírását és megközelítésének lehetőségét.

HOVA TŰNT A SOK VIRÁG?

Az eddigi adatok alapján sajnos, csak 40 ezer magyar család tudhatja biztosan, hogy eltűntnek nyilvánított családtagja konkrétan melyik oroszországi hadifogoly temetőben nyugszik.

Az érintettség jogán, a különböző hadifogoly-adatbázisokban apai nagybátyám után én is eredménytelenül kutakodtam. Az 1920-ban született Dupka András a 2. magyar hadsereg egyik közkatonájaként a keleti fronton, a Don-kanyarban harcolt. A hadsereget ért katasztrófa után ugocsai bajtársai sem élve, sem holtan nem látták többé, később hivatalosan is eltűntnek nyilvánították. A hazatérő ugocsai hadifoglyok egyikétől nagyanyám úgy hallotta, hogy az Ural-vidék egyik hadifogoly-táborában vélni látták. Ezernyi imát mondott András fiáért, haláláig hazavárta. Ugyancsak haláláig gyászoló Ilonka

nénémmel, akinek magyar katona vőlegénye nagybátyámmal együtt tűnt el, gyakran dúdoltuk mi is a fülbemászó, lélekbe markoló melankolikus dalszöveget: „Hova tűnt a sok virág – / Hol vannak a katonák...”⁹

Életem legértékesebb ajándékának tartom a pécsi magyar németek meghívását, hogy sorstársaimmal részt vehettem az uráli zárándokúton. Csendes főhajtásként indultam el én is arra a vidékre, ahol halottaink tömegsírjait véltem sejteni, hogy ott családom nevében én is egy csokor mezei virágot helyezhessek el.

A Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, amely már régóta foglalkozik szakértők bevonásával a sztálinizmus áldozatainak, a lágerek túlélőinek témakörével¹⁰, először 2009 nyarán szervezett zárándokutat a Donyeck-medencébe¹¹. Nemrég pedig ugyanők egy húszfős csoporttal az Európát Ázsiától elválasztó Urál-hegységben jártak a „malenykij robot”-ra elhurcoltak nyomában.

Alapos szakmai előkészület után (a magyarországi csoport repülőgéppel: Budapest–Moszkva–Perm–Ufa–Budapest, a kárpátaljaiak vonattal: Ungvár–Moszkva–Perm–Ufa–Moszkva–Ungvár) június 29-én 10 napos kutatóútra indulhatott az Urál környékére. A kutatóút öt fő állomása Perm, Nyizsnij Tagil, Jekatyerinburg (Szverdlovszk), Cseljabinszk és Ufa volt.

HÁROM ÉJEL, HÁROM NAP VONATON

Magyarországi barátaink repülőgéppel, mi hárman Kárpátaljáról vonattal érkeztünk Permbe. Valószínűleg azon a vasútvonalon indultunk el, amelyen Sztálin parancsára 68 évvel ezelőtt marhavagonokba zsúfolva vitték el a történelmi Magyarország területéről, a Kárpát-medencéből, többek között Kárpátaljáról a 18–50 év körüli férfiakat (az Állami Védelmi Bizottság /AVB/ 7161 sz. parancsa szerint: 17-45 éves német férfiakat) és a 18-30 év körüli sváb-magyar-német nőket. Sok ezren a hadifoglyokkal együtt az Urál-hegység keleti és nyugati oldalán létrehozott munkatáborokba kerültek, ahol napi 18-20 órás rabszolgamunkára kényszerítették őket. Az NKVD felügyelete alá tartozó munkatáborokban, illetve szószzerinti fordításban: munkaszázadokban (rabocsije batalioni) az emberi élet értéke a nullával volt egyenlő. A táborvezetőség nem kímélte a rabok életét: különféle fenyegetési eszközöket vetett be. Ennek következtében a végkimerülés, a fagyhalál és az éhhalál, valamint különböző betegségek pusztítottak soraikban.

Ungvártól Permig több mint 3 ezer km-t tettünk meg. Az ungvári állomást 22.00 órakor hagytuk el. A jegykezelés után elfoglaltuk a 17–18. helyet. A célállomásig mindenütt nyitott hálókocsira, de nem „kupésra”,

hanem „plackarra” váltottunk jegyet. Eredeti elképzelésünkben egy olyan javaslat is szerepelt, hogy az Urálig tartó utat egy bérelt marhavagonban tegyük meg, hogy átérezzük, milyen lehetett 1944–1946 között a rabszállítás. Sokan ezt a felvetést abszurd ötletnek tartották. A 20 főből csupán ötnek lett volna mersze a marhavagonban való utazás bevállalására. De még a hálókocsit is elvetették, mondván, hogy a többség nem bírná ki, és amúgy is csak tíz-tizenkét napi szabadsággal rendelkeznek. Ezért a repülőgép mellett döntöttek, mivel ez a leggyorsabb szállítási eszköz.

Utunk első szakaszában, az Ungvár-Kijev vonalon a következő állomásokon haladtunk át: Csap, Munkács, Karpati 1., Szolyva, Volóc, Szkole, Sztrij, Lemberg, Ternopol, Hmelnickij, Vinnyica, Kazatyin, Fasztov, Kijev.

A kijevi állomáson több mint öt órát várakoztunk. 19 óra 14 perckor szálltunk fel az Oroszország fővárosába induló vontra. Ukrajna és Oroszország határát Konotop (UA) – Szuzemka (RU) városok között léptük át. A Kijev–Moszkva útvonalon a következő városokon, vasúti csomópontokon haladtunk át: Kijev, Konotop, Szuzemka, Brjanszk-Orlovskij, Szuhinicsi, Moszkva.

A moszkvai Jaroslavi állomáson felszálltunk a Moszkva-Perm között közlekedő hálókocsira. Itt a következő vasúti megállóhelyeken haladtunk át: Vlagyimir, Kovrov-1, Nyizsnyij Novgorod, Sahunya, Sorsztki, Kirov, Glazov, Balezino, Kez, Verescsagino, Mengyelejevo, Perm-2. A három vonalszakaszon összesen három napot és három éjszakát töltöttünk.

PERM MEGYÉBEN

ZARÁNDOKUTUNK ELSŐ ÁLLOMÁSA: PERM

A többnapos utazás eredményeként szerencsésen megérkeztünk Perm (oroszul: Пермь) városba, amely Oroszország európai részén a Permi terület (megye) (Пермский край) központja. Népessége 989 500 fő (2005). Területe: 799,68 km².

Fontos folyami kikötője van a Káma folyó partján. Mintha összebezártunk volna magyarországi kollégáinkkal (jó volt az időzítés?!), szinte ugyanakkor érkeztünk a szovjet időkre emlékeztető Central szállodába. A bejárat előtti információs táblán olvasható, hogy műemléképület. A második világháború alatt ide evakuálták a leningrádi/szentpétervári színházat. A színészeket kívül laktak itt ismert orosz alkotók is.

A szobafoglalás után, a délutáni órákban városnézésre indultunk. Felkért idegenvezetőnk Lena Suncova volt. Ő hívta fel a figyelmünket arra, hogy állítsuk át az órákat helyi (permi) időre, mert Budapest és Perm között négyórás időkülönbség van, és ne csodálkozzunk, hogy itt nem fekete, hanem fehér éjszakák vannak. A szállodától körülbelül fél kilométerre van a cári időben épült vasútállomás (jelenleg múzeum). A város a folyó mentén, annak mindkét partján, mintegy 80 km hosszan terül el. Lena, az idegenvezetőnk dióhéjban ismertette a város történetét. Megtudtuk, hogy a XVIII. század elején az orosz birodalom ezen a területen megkezdte az itt található természeti kincsek feltárását, hasznosítását. A jól hajózható Káma mentén 1723. május 15-én kezdték meg a rézkohók építését. Ezt a dátumot tekintik a város alapítási dátumának. A rézkohók köré települt munkás kolóniákat II. (Nagy) Katalin cárnő 1780. december 1-jén kelt rendeletében emelte városi rangra. A város ekkor kapta a Perm elnevezést (egyidejűleg a permi kormányzóság székhelyévé is vált). 1874–1878 között megépül Perm–Jekatyerinburg között az uráli vasútvonal, amely a későbbiekben megeremeltette a vasúti összekötést Perm és Európa között. A transzszibéria vasútvonal újra impulzust adott az ipar korábban megtorpant fejlődése számára. Ennek köszönhetően Perm az Urál fontos nehézipari központjává vált. 1940-ben a város felvette Vjacseszlav Mihajlovics Molotov szovjet vezető nevét. Az SzKP XX. Kongresszusát követően 1957-ben visszakapta történelmi elnevezését. Egy pillanatra megálltunk a *Doktor Zsivágó* szerzője, Borisz Paszternák szobra előtt. Lena tiszteletünkre elszavalta kedvenc Paszternák-versét is.

A Szibirszka és a Kirov út sarkán (8. sz.) megtekintettük többek között a magyar származású gróf Rottonyi Móric (felvett neve: Henrik Móric) házát, amelyben 1860-tól élt. Idegenvezetőnk szerint az 1848–49-es szabadságharcban részt vevő magyar hazafi az osztrákok elől itt talált menedéket, legendásan híres fotográfus lett, 12 gyermeke közül 10 fia és 2 lánya volt. Közülük az idősebbik, Liza Jekatyerinburgban színésznőként vált ismertté, aki hamarosan Dmitrij Mamin-Szibirják író, dramaturg felesége lett. Az író *Arany* című regényét is neki szentelte. Sajnálatos módon az író műzsája hamarosan születés közben elhunyt. A gróf kisebbik lánya, Marija ápolónőként vett részt az orosz-japán háborúban, ahol bátorságáért kitüntették. A vakmerő lányra felfigyelt Alekszander Kuprin író, aki feleségül vette.

Ezután megnéztük az egykori bojárok, kereskedők kőből és fából épült udvarházait, a városlakók kedvenc szobrait: a *Sósfulú permi lakos* című alkotást, a szibériai Misa medvét és a Káma folyó öt mellékfolyóját jelképező, a finnugor őslakos népeknek szentelt szobor-kompozíciót, amely a magyar mitológiában is

ismert motívumokat (napkorong, turulmadár, lovas, medve, csónak stb.) jutatta eszembe. Az idegenvezetőnk meg is jegyezte, hogy Perm területén sok olyan földrajzi megnevezés (folyó, tó, hegy, település stb.) maradt fenn, amelyeket még az oroszok betelepülése előtt a helyi őslakosok neveztek el.

Megttekintettük azokat a kétszintes házakat is, amelyeket a magyar és német hadifoglyok építettek 1945-1947 között.

TANÁCSKOZÁS AZ URÁLI HADIFOGOLY-TEMETŐKRŐL

Még aznap este, vacsora után a szállodában az uráli hadifogoly-temetők felderítésének programját vitattuk meg. A megbeszélésen részt vett Leonyid Arkagyijevics Obuhov történész, aki a városkörnyéki légerekről nyújtott hasznos információt. Megtudtuk, hogy a Permi Állami Egyetem történelem karán tanít. Ez a felsőfokú intézmény Oroszország egyik legrégebbi egyeteme, 1916-ban alapították. Ez volt az Urál első felsőfokú oktatási intézménye.

Később a tanácskozásba bekapcsolódott Vlagyimir Motrevics történész, régész, a jekatyerinburgi egyetem professzora, a hadifogolylágerek elismert szakértője, aki a moszkvai „Vojeninije Memoriáli” Társaság megbízott képviselője négy megyében. Tőle tudtuk meg, hogy a rendszerváltás után még az MDF-kormány tárgyalásokat folytatott az orosz kormánnyal a 800 millió dollárt kitevő volt szovjet államadósságáról. A felek között megegyezés született arról, hogy Oroszország ebből a megnevezett összegből 20 millió dollárt fordít az Oroszország területén lévő magyar hadisírok rendbehozatalára. Az orosz kormány a „Vojeninije Memoriáli” Társaságot bízta meg a nagyszabású projekt végrehajtásával. Több éves egyeztetés után megszületett a megállapodás a Magyar Köztársaság Honvédelmi Minisztérium Hadisírgondozó Iroda és a „Vojeninije Memoriáli” Társaság között. Feltérképezték a tennivalókat és ennek alapján együttműködve sorra helyreállították a magyar haditemetőket.

Az uráli térségben Vlagyimir Motrevics történészre és csapatára bízta a munkálatok megszervezését, lebonyolítását és az emlékművekkel ellátott haditemetők fenntartását. Igen bonyolult munkaciklusokból állt a program végrehajtása. Először is a térségre vonatkozó alapinformációk birtokában felkereste a moszkvai levéltárakat, ahol „hét pecsét” alatt őrizték azokat az NKVD-jelentéseket, dokumentumokat, amelyek a hadifoglyokra és internáltakra vonatkoztak az 1944-1949 közötti időszakot tekintve. A GUPVI-táborok listája, térkép-vázlata, helyrajza, a halottak nevei alapján helyben is sikerült beazonosítania a munkalágerek közelében kialakított sírkerteket. Minden egyes elhunytól a tá-

borvezetőség jegyzőkönyvet készített. Ezekben a következő adatok voltak feltüntetve: a haditemető neve, az eltemetettek száma, a temető sorszám, az eltemetett sírhelyszáma. Továbbá feltüntették az elhunyt nevét: családnév, keresztnév, apja neve, sz. éve, legutóbbi címe, ahonnan bevonult katonának, vagy elhurcolták. Szerepelt a névlistán a halálozás ideje, a halál helye, a halál oka: fagyás, végkimerülés stb. Ismertették rendfokozatát, életkorát is.

Motrevics professzor a fentebb ismertetett adatok, névlisták alapján kutatta fel a munkatáborok környékén lévő sírhelyeket, amelyeknek többsége a tajgában mocsaras, ingoványos területeken feküdt. Ezeket csak két-éltű járművekkel tudta megközelíteni, kutatócsoportja általában 7-8 kisegítő munkásból állt.

Az elkészített sírhelyvázlatok alapján kiásták a sírokat, minden egyes emberi maradványt külön-külön exhumáltak, azonosítottak, dokumentáltak, majd a beazonosított halott csontjait kék színű műanyagzsákba rakták, adatolt gyűrűvel zárták le és újra elhantolták. Hogy miért? Azért mert, így bármikor újra kiásható a halottas-zsák a hozzátartozók kérésére, és hazaszállítható a megfelelő engedélyeztetési iratok elkészítése után.

A történész felvételeken mutatta meg, hogy az újraelhantolások helyét általában vaskerítéssel körbekerítették, illetve a sírkertben kettős keresztet, gránitkőből emlékművet emeltek. A gránitkövekre egységes feliratokat véstek magyarul és oroszul. Az egyik változat: „Itt magyar hadifoglyok nyugszanak a II. világháború áldozatai.” A másik változat: „Itt magyar hadifoglyok és internáltak nyugszanak a II. világháború áldozatai.” A magyar mellett több település környékén vegyes nemzetiségű hadifogoly-temetők is (német, olasz, japán) voltak.

Bevallása szerint, nem mindenütt sikerült lebonyolítani az exhumálást, mivel a haditemetőkre gyárakat, házakat, garázsokat, és más építményeket emeltek. Sok helyütt a polgári temetőkben a már eltelt 68 év után rátemetések történtek. A bányák közelében pedig a sírokra félelmetes meddőhányókat hordtak össze, amelyek egyiptomi piramisok látszatát keltik.

Számos olyan eset is történt, hogy a túlbuzgó szovjet hatóság felsőbb parancsra a település-közelbeli sírhelyeket ledózeroltatta. Az egykori koncentrációs táborok nyomait, tömegsírijait az esetek többségében a földdel tették egyenlővé.

A professzor minden egyes feltárt hadisír esetében rendelkezik veszteséglistával. Az elmondottakat dokumentumokkal is alátámasztotta (temetővázlatok, kataszterlapok, a volt lágerek helyét áttekinthető térképek, fényképek, tárgyfotók az exhumálásról, az emlékművek építéséről, karbantartásáról stb.).

A tanácskozáson és a további terepszemléken valamennyien meggyőződhattünk arról, hogy Motrevice lelkiismeretes feltáró-szervező és sírkertépítő-gondozó tevékenységének köszönhetően a négy Urál környéki megyében eddig 154 hadisír hatóságilag is be van jegyezve. Ezeket a továbbiakban az idevonatkozó orosz hatósági törvény is védi. Adatbázisa szerint Perm megyében 30, Szverdlovszk megyében 90, Cseljabinszk megyében 32, Tyumeny megyében 2 regisztrált hadisír van. Ezekben a rabtemetőkből dokumentáltak sok ezer magyarországi, erdélyi, délvidéki, felvidéki és kárpátaljai hadifogoly és internált nyugszik immár örök békecsésében.

KEGYELETI- ÉS KUTATÓÚTON A KÁMA ÉS MELLÉKFOLYÓINAK VÖLGYÉBEN

Másnap reggel, indulás előtt Havasi János térképen is megjelölte azokat a magyar haditemetőket, amelyek a Perm város területén, illetve Perm megyében fekszenek. Sorrendben a következők: Krasznokamszk, Nyizsnyaja Kurja, Baharjevka, Grigorjevka, Permi Déli Temető, Kungur, Gájva, Kucsino-Perm-36 stb.

Krasznokamszk. A rendelkezésre álló, de korlátozott időszakasz, illetve a megszabott napi kilométer-mennyiség nem tette lehetővé, hogy Krasznokamszkba is elvándoroljunk (Permtől 53 km-re fekszik). Havasi János közlése szerint a Krasznokamszk városában található temető 1945 áprilisában létesült a 207. sz. tábor 1. részlegében elhunyt hadifoglyok eltemetésére. A temetőben az NKVD-jelentés szerint a sírok száma 7/159, itt 265 fő van eltemetve, köztük 14 fő magyar hadifogoly. 1945 áprilisától 1947 októberéig folytak itt temetések. A fellelhető dokumentumokban olvasható, hogy Krasznokamszk 2-ben létezett egy másik haditemető is, ahol a sírok száma: 7/106 (ez a település szélén, az erdő egyik tisztásán van). Miért szerettem volna eljutni Krasznokamszkba? Azért, mert egy ungvári idős barátomat, Majorossy Bélát (1925) tizenkilenc évesen Szolyváról, majd Szamborból ide hurcolták. Egy teljes szerelvényvel érkeztek, másfél ezren, erősen megfogyatkozva szálltak ki a marhavagonból. Emlékiratában is kitér erre a feledhetetlen utazására: „... Szamborban lebombázott épületekben laktunk. Akiben élet volt, azt bevagonírozták. 1945 húsvét első napján elindultunk az újabb bizonytalanság felé. Két hétig 50-en, 60-an egy vagonban, hidegben, fagyban. Molotovba, a mai Permbe, a krasznokamszki büntetőtáborba kerültünk. Két hétig... Dolgoztunk, csináltunk mindent, fát termeltünk, követ törtünk, papírt hordtunk, arattunk. Itt már különböző nemzetiségűekkel voltunk együtt. Természetesen haza nem

küldhettünk levelet, és nekünk sem írtak. Hiszen azt sem tudták, élünk vagy halunk... ha arról faggattuk öreinket, mikor engednek haza bennünket, a válasz az volt: „szkoro” (hamarosan). 1946 őszén nem tudom megmagyarázni, miért, de egyszerre mindannyian biztosra vettük: már nem tart sokáig. S miután egy újságban azt olvastuk, hogy Kárpátalja csatlakozott Ukrajnához, egyre erősebben élt a remény: karácsonyra hazaérünk. November 5-én érkeztem haza Ungvárra... Fogolytársaim közül sokan még emlékezni sem akarnak azokra az időkre. Pedig beszélni kell róla, világgá kürtölni, hogy soha ne ismétlődhessen meg, míg élek, nem hagy nyugodni a kérdés: miért?”¹²

Adataink szerint a técsői Lajos Imre szintén a hosszú vonatkozás közben lebegetve került ide. Félhónapos pihenőt kapott, hogy fizikailag megerősödjön. A kihallgató tiszt 32 kérdést tett fel neki, nem hitte el, hogy 18 évesen még nem volt katona, azt sem, hogy civilként internálták a lágerbe. Dolgozott a fakitermelésen, a konyhakertben, valamint áramfejlesztő gyárban. A munkába jövet-menet magyar katonanótákat énekeltek, átvészelték az 50 fokos uráli telet is, 1946 végén engedték haza.¹³ Beregszászból és a Beregszászi járásból¹⁴ idehurcolták Kelnik Lajost (1925), aki 1946. december 26-án tért haza. Itt raboskodott Beregsomból Lengyel Ferenc és Nagyberegről Kovács Andor (1925), mindketőjüket 1946. november 11-én engedték haza. Csak később tudtam meg, hogy a krasznokamszki hadifogoly-temető beépítés miatt elpusztult. Házak, kertek sorakoznak az ide eltemetett kárpátaljai férfiak sírján is. Autóbuszunk újra elhalad a permi vasútállomás mellett, ott, ahol Majorossy Béla visszaemlékezése szerint szerelvényük megállt és a marhavagonokból kihajtották a hadifoglyokat és a civil internáltakat. Mintegy háromezren indultak el és csak közel másfél ezren érkeztek meg. Négyezer kilométert tettek meg, minden nyolcadik kilométerre jutott egy halott. A megállóhelyeken a csonttá fagyott hullákat kidobálták a vasúti pálya szélére. Emlékkeresztek sokaságát lehetne felállítani a sínek mentén. Minden város, így a permi terület is tele van tömegsírokkal.

Perm Juzsnoje Kladbistyje (Déli) Polgári Temetője (20. városkerület). Első nekifutásra, kellő információ hiányában tévedésből a város keleti részében elterülő, a szovjet terror áldoztainak temetőkertjében, az itt emelt emlékműnél kötöttünk ki. Erre akkor döbrentünk rá, amikor elolvastuk az emlékjelel feliratát: Pomjatyi zsertv politicseszkiy represszij (Emlékeül a politikai represszió áldozatainak). Itt azokat az orosz embereket temették el, akiket a 30-as évek második felében a tisztogatások, a hírhedt trojkkák halálos ítélethozatala következtében kivégeztek. Így tizedelték meg Perm város értelmiségét. Ezen kívül odébb, a sírkertben sok száz szovjet katona is itt

nyugszik, akiknek életét a közeli hadikórházban annak idején nem tudták megmenteni. Távolabb polgári temető következett, ahol a pravoszláv keresztiek között iszlám félholddal ellátott sírhantokat is láttunk.

Ilyen szomorú látvány után jutottunk el a város másik végébe lévő Juzsnij (Déli) Temetőbe. Hosszas keresgélés után megtaláltuk a 29. igen elhanyagolt, gazos parcellát. A terület szélén találtuk meg a magyar HM és orosz partnerszervezete által 2001-ben felállított csiszolt gránit-emlékkövet, amelyen ez a szöveg volt olvasható magyarul és alatta oroszul: „Itt magyar hadifoglyok nyugszanak a II. világháború áldozatai.” Körülötte daráltkő volt leszórva. Havasi János felhívta figyelmünket a mögötte lévő vaskerítéssel elkülönített kisméretű sírkertre. Megjegyezte, hogy érdekes és ritka kivételként a szovjet hatóságok itt már a hatvanas években is felállítottak egy emlékkövet, amelyre pusztán az áldozatok számát vésték fel. Az NKVD-adatok szerint a sírok száma: 3/31. A tömegsírokban eltemetett 175 fogoly közül 32 volt magyar. Ennyi maradt a haditemetőből. A hadisírkertet nem sikerült teljes egészében megmenteni, az elmúlt évtizedekben polgári személyek rátemetése történt meg. Előttünk a koszorúból ítélve, német delegáció járhatott, úgy látszik, nem találták a német emlékjelet, a magyar hadifoglyok sírhantjára helyezték el a megemlékezés virágait. A fehér műanyag szalagon ez a felirat volt olvasható: „Volksbund Deutsche Kriegsgraber-fürserge.”

Adataim szerint 1945 februárjában két vasúti szerelvényen mintegy háromezer magyarországi, észak-erdélyi, Szatmár megyei szász-német, sváb-német, illetve erdélyi magyar érkezett a permi állami vasútállomásra, akiket később a külvárosi, környékbeli légerrészlegek barakkjaiban helyeztek el, amelyeket magyar és német hadifoglyok ácsoltak. Az itteni hadifoglyokat és internáltakat városgazdálkodási feladatokra használták. Ma is megtalálhatók azok az épületek, amelyeket a rabok emeltek. Bevonták őket a vízi erőmű, új vasúti pályák, szilárd burkolatú közutak és más objektumok építésébe. Minimális szinten volt megállapítva fejadagjuk, aki rosszul teljesített, annak csökkentették kenyéradagját, azok fokozatosan legyengültek, majd pedig végkimerülésben elhunytak.

A csoport imával búcsúzott az emlékhelytől, gyertyát gyújtottunk, mezei virágot helyeztünk el a megmaradt sírhanton.

Mivel időhiányban szenvedtünk, több pontot töröltünk programunkból, így a fentebb említett Krasznokamszk, Krasznokaszk-2, Nyizsnyaja Kurja, Baharjevka, Grigorjevka, Bereznjaki településeken lévő haditemetők meglátogatását, ahol a Kárpát-medencei térségből ideszállított és itt meghalt

fogolykatonákon kívül internált civil magyarok, németek is nyugszanak. Ezért is tartom fontosnak, hogy a településekkel kapcsolatban felkutatott adatokat idemácsoljam.

Nyizsnyaja Kurja (Kirovskij Perm). A Perm városától 15 km-re elterülő Nyizsnyaja Kurján 1945 áprilisában létesült temető, ide a 207. sz. tábor 5. részlegében elhunyt hadifoglyokat temették el. A temetőben 7 fő van eltemetve, köztük 5 fő magyar hadifogoly. Itt 1945 áprilisától 1947 októberéig folytak temetések. A levéltári adatok szerint az itteni sírok száma 5/7. A temető az Admiral Makarov utcában feküdt, sajnos a rendszer-váltás előtt elpusztult.

Szt. Baharjevka. Perm központjától 10 km-re van a Baharjevka település temető. Ezt 1944 áprilisában hozták létre a 207. sz. tábor 2. részlegében elhunyt hadifoglyok eltemetésére. A temetőben 175 fő van eltemetve, köztük 9 fő magyar hadifogoly. Itt 1944 áprilisától 1946 októberéig folytak temetések. Az itteni sírok száma: 9/175. A sírokra közösségi gyümölcsöst telepítettek, mintegy 20 négyzetmétert őriztek meg belőle.

Grigorjevka. A Káma-parti megyeszékhelytől 86 km-re található a Grigorjevka faluban található temető, amelyet 1945 áprilisában nyitottak meg az 5939. sz. lágerekórházban elhunyt hadifoglyok eltemetésére. A sírkertben 60 fő van eltemetve, köztük 9 fő magyar hadifogoly. Itt 1945 áprilisától 1949 októberéig folytak temetések.

Bereznyjki. Erről a Perm környéki településről csak annyit tudunk, hogy a Logurdinszkaja utcában található a „maradék” magyar hadifogolytemető. A sírok száma: 1/75. A sírkert építkezés miatt részben elpusztult.

Nitvenszkij D Grigorevskja. A település határában lévő fenyőerdőben található a hadifogoly temető. A sírok száma: 9/60. Még a fennmaradt sírhalmok láthatók.

Kungur. A permi Juzsnoje Kladbiscse magyar halottaitól elbúcsúzva, a gyászszertartás után buszra ültünk és a 66 ezer lakosú Kungur felé vettük utunkat (oroszul: Кунгур). Ez a város, mint járási székhely, Oroszország európai részén, a Permi határterületen, a magyarul hangzó Szilva folyó partján, annak két mellékvizre: az Ireny és a Sakva folyók torkolatánál helyezkedik el. Néha-nyan a település és a folyó magyar hangzású megnevezésén elmélgedtünk. A megye székvárosától számítva 84 km-t tettünk meg Kungurig. Moszkvától pedig több mint 1500 km-re voltunk. Egykor, a XVII századtól az orosz birodalom határvárosának számított. Többször hadakoztak itt a baskirokkal és a tatárokkal. A cár ellen induló Pugacsov is megostromolta seregével falait. Fej-

lett volt bőripara, zsírolvasztó- és szappanfőző üzemek is működtek. A Kungur közelében, a Szilva folyó jobb partján található a nevezetes Jégbarlang, mely 5,7 km hosszú. Ennek 1,5 km-es kiépített része látogatható. Az Urál legszebb barlangjának számít. Kungur a transzszibériai vasútvonal egyik állomása, összeköttetése van a két közeli nagyvárossal, Permmel és Jekatyerinburggal.

Nos, ezen az állomáson, egy Lenin-szobor mellett parkoltunk le, hogy a helyiek eligazítását is igénybe véve megkeressük a civilek lágertemetőjét. Újra megkerültük a várost, áthaladtunk a Szilva folyón és egy útszéli pravoszláv templom mellett álltunk meg. Mögötte fekszik a város polgári temetője. A sírok között követjük Motrevice professzort. Két emlékkő mellett állunk meg. Lúdbőrzik a hátam, amikor a következő sorokat olvasom: „A II. Világháborúban elhunyt magyar polgári áldozatok emlékére.” Néhány méterrel odébb egy másik emlékjelet fedezünk fel, amelyet ismeretlen vandálok rongáltak meg, ugyanis a téglalap alakú kőtábla derékba volt törve, de gondos kezek összeragasztották és újra felállították. Oroszul a következő információt vették rá: „Az 1945-1955 közötti külföldi hadi sírok séma-vázlata”. A szöveg alatt 21 parcella sírhelye van feltüntetve. Ennyi maradt az internáltak sírkertjéből. Az NKVD-iratokban a sírok száma: 6/78 volt, amely a polgári rátemetések miatt elpusztult. Motrevice adataira utalok, csak 6 kényszermunkára hurcolt civil maradványát tudta megtalálni, és exhumálni. Neki sincs pontosabb adata arról, hogy a kunguri 1751-es civil munkás zászlóaljnak (RB, Rabocsij Batalion) hány halottja volt. „És hányan nem jöttek haza soha többé!” – jut eszembe az egyik túlélő erdélyi szász lány kifakadása. Ezeket a sorokat az itteni táborral kapcsolatosan az erdélyi Nagyenyedről Kungurba hurcolt Novotny Margit (2005-ben töltötte be a 84. életévét¹⁵) visszaemlékezésében olvastam. 1945 februárjában Gyulafehérváron vagonírozták be két fiútestvérével, Ottóval és Ernővel (Ernő a Donyec-medencébe került, ő pedig testvérével, Ottóval, a teljes szerelvénynyi erdélyi szásszal Fehér-Kungurba, a 1751. munkaszázadba került), azonosító száma 9953 volt. Apja Novotny Rudolf köztisztviselőként álló műépítész félévi utánajárással három gyermekét hazahozatta a lágerből. Ehhez „szövetkezett” egy Arzen nevű fiatal román mérnökkel, katonatiszttel, aki egy ideig a család vendégszeretét is élvezte. Nos, Arzen (aki Debrecen alatt harcolt egy román katonai egység parancsnokaként), Novotny úr hívó szavára hazatért és ketten felkeresték Bukaresten a szovjet követséget és ott kiverete a balhét. Novotny Margit szavait idézve: „Miféle dolog az, hogy amíg a harctéren vagyok, védem a hazát, addig a menyasszonyomat elviszik?” A követelésnek meg volt az eredménye.

Így mentette meg édesapja a román tiszt közreműködésével három gyermekét. Akik pedig nem térhettek haza, azokért imádkoztunk, virágot helyeztünk el a sírkő talapzatán.

Perm északkeleti városrészt, Gajva. Kungurból visszaindultunk Perm irányába. Egy pillanatra megálltunk a közel 700 km hosszú Káma-víztározó mellett. Megnéztük a vízi erőművet, amelynek bővítésében a hadifoglyok és a civil internáltak is közreműködtek. Végül Perm központjától 15 km-re, az észak-nyugati parton lévő Gajva településére érkeztünk. A hivatalos nyilvántartás szerinti temetkezési helyen a sírok száma 23/43. 1945 áprilisában létesült a 205. sz. tábor 7. részlegében elhunyt hadifoglyok eltemetésére. Az eltemetett 43 főből 23 magyar volt. 1945 áprilisától 1947 októberéig folytak temetések. A temetőt is magába foglaló területen a hadügy- és a belügyminisztérium tanintézete működött. Szembesülnünk kellett azzal a ténnyel, hogy a temető beépítés miatt elpusztult: kaszárnya és lebetonozott gyakorlóter épült. Halottainkon naponta felsorakoznak és masíroznak a tisztiskolások. A kegyeleti helyet a katonai főiskola bejárata előtt kialakított parkoló közelében, a fenyő-ligetben építették fel. Az 5x5-ös területet vaskerítéssel vették körül, ezen belül állították fel az emlékkeresztet. Középen volt elhelyezve a betonba ágyazott, több tonnás gránitkő. Egyik csiszolt felén kétnyelvű felirat informálja az erre járókat, hogy itt magyar hadifoglyok nyugszanak. Rövid szertartás keretében lágerimát énekeltünk németül és magyarul, ide helyeztük el virágunkat. Az orosz kiskatonák tisztelettudóan figyeltek minket, bizonyára ők is tudják, hogy a halott katonára már nem ellenség. Ránk esteledet, visszatértünk szálláshelyünkre.

Kucsino, Perm 36. A második napon a Perm 36-os Gulag-tábort, illetve Oroszország egyetlen központi Gulag-múzeumát tekintettük meg Kucsino faluban. Ezt a programot Máthé Áronnak, a budapesti Terror Háza főmunkatársának köszönhetjük, aki előzetesen felvette a kapcsolatot a Perm 36 Múzeum vezetőivel. Tudtak rólunk, várták és tisztelettel fogadták csoportunkat. Itteni kalauzunk Jekatyerina Abazalova és Szergej Dmitrijevics Szpogyin Gulag-kutató és tárlatvezető volt. Az utóbbi Ukrajnából kitelepített kulákcsalád leszármazottja. Szpogyin úr filmvetítéssel, korabeli dokumentumok bemutatásával egybekötött előadást tartott a hírhedt Perm 36-os Gulag-táborról¹⁶. Megtudtuk tőle, hogy a hivatalos orosz történetírás – a KGB archívumaiból származó adatok alapján – 1921 és 1954 között közel tízmillióra becsüli a különböző okokból (politikai, köztörvényes) el- és kényszermunkára ítélték számát, akik a GULAG táboraiiba, telepelyeire, börtöneibe kerültek. Elmondta, hogy a koncepciók perbe fogáshoz, a szó-

gesdrót mögé bekerüléshez elég volt egy szovjetellenes vicc, munkakerülés, vagy névtelen feljelentés is. Az elítéltek egy része tárgyalás nélkül került internálásra. Politikai okokból a Szovjetunióban hivatalosan 1921 és 1954 között 3 778 234 főt ítéltek el, akik közül 786 098 főt kivégeztek. Sokak szerint ezek a számok csak töredékei a valóságosnak. A II. világháború alatt és után a Vörös Hadsereg által felszabadított, majd megszállt területekről hadifogságba esett és/vagy kényszermunkára hurcoltak száma is több millióra tehető.

Szogyin úr azt is közölte, hogy a GULAG-táborok a büntetés-végrehajtási szerepükön túl ingyen munkaerőt (gyakorlatilag rabszolgamunkát) biztosítottak a gazdaság minden területén, főként a legnehezebb munkakörökben, a legzordabb helyszíneken. A kényszermunka, az elégtelen ellátás, az embertelen életkörülmények miatt – becslések szerint – a fogva tartottak mintegy 10%-a nem élte meg a szabadulást.

Szogyin úr megerősítette, hogy Magyarországon is a letartóztatásokat az NKVD és a SZMERS¹⁷ tisztjei hajtották végre. Eme szervezetek javaslatára, későbbiekben „magyar szervek” közreműködésével a szovjet katonai hadbíróságok 1944–1953 között, az 1926-os szovjet büntetőtörvénykönyv 58. cikke alapján (az elhíresült cikkely 14 pontból áll) folyamatosan ítéltek el szovjetellenesnek, megbízhatatlannak, „háborús bűnösnek” stb. tartott magyar állampolgárokat, akiket Magyarországról a Gulag-táborokba hurcoltak. Voltak közöttük leventék, leventeoktatók, politikusok, egyházi és közeleti vezetők, katonai vezetők, főtisztek és altisztek, csendőrök és rendőrök, valamint más politikai rabok. Hogy kik is voltak a megfigyelt, majd elítélt célszemélyek? Ezzel kapcsolatosan az egykori Gulag-rab Menczer Gusztáv felbecsülhetetlen tényfeltáró munkát végzett. Menczel urat személyesen ismertem és leveleztem is vele, tőle tudom, hogy a Történelmi Hivatalban 21 vaskos dossziét (ezek 20 ezer magyar polgárról tartalmaztak kompromittáló adatokat¹⁸) talált a szovjet hírszerzés által beszervezett magyar ügynökök „tollából”. Ezzel kapcsolatosan Stark Tamás is megerősíti egyik legutóbbi könyvében, hogy „a Gulag-táborokba küldött magyarok száma nagyjából 20 ezerre tehető.”¹⁹

Az effajta politikai tisztogatás nagymértékben érintette a kárpátaljai magyar és ruszin vezetőket, közeleti személyiségeket, önkormányzati és parlamenti képviselőket, a történelmi egyházak vezető pásztorait, az aposztáziát megtagadó görög katolikus papokat, földbirtokosokat, kulákokat, gyárosokat, bankárokat.²⁰ A letartóztatottakból mintegy 500 főt kivégeztek, közel 3 ezer fő a Gulag kijelölt börtöneibe vagy javító munkatáborába került.²¹ Az elítélt, Gulag-táborba kényszerített személyekről jómagam is kiadtam egy GULAG-lexikont.²² A tér-

ség Gulag-táboraiiban raboskodó kárpátaljai személyiségek, köztük Bendász István,²³ az aposztáziát visszautasító felsőveresmarti görög katolikus parochus, Forgon Pál²⁴ viski református pap, Gulácsy Lajos²⁵ munkácsi református pap, Mandrik Erzsébet²⁶ a 14 évesen elítélt viski parasztlány (egy orosz tiszt megerőszakolta, akit később apja agyonvert; megszökött, így a KGB 25 évre íteltette el), Mészáros Sándorné²⁷ ungvári pedagógus, dr. Ortutay Elemér²⁸ ungvári görög katolikus segédlelkész, teológiai tanár és mások külön könyvben kiadott visszaemlékezéseikben idézték fel a lágerbeli túlélésért folytatott élethalál harcukat.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai közül is sokan megjárták az Urál-vidéki Gulag börtöneit, lágereit. Pochil Bazil nagybocksói parochust a Perm melletti Overjaton, a Káma folyón létesített villanyerőmű építésénél dolgoztatták, majd a Jekatyerinburg melletti fakitermelésen volt szabadulásáig. A Permhez közeli Komiföldön, Ábeszben, Inta települések környékén, valamint a Szverdlovszk megyében létrehozott Gulag-lágerben raboskodott Bobik Mihály Metód (Kolocsava), Demeter Mihály (Ploszke/Dombostelek), Ivancsó Gyula (Veréce/Verjaca), Lelekács János (Ljuta/Havasköz), Matécsa György (Salánk), Petenykó István Nyágova/Dobrzanszke), Szkiba János Teofán (Medence/Migyanica), Vaszkó Péter (Beregszőlős/Lohove), szénbányákban, rézbányákban, erdőirtáson, építkezéseken dolgoztatták őket, megrokknva tértek haza. A görög katolikus parochusok közül az ábeszi javító munkatáborban halt meg: Petrik Jenő (Lehóc/Lemkivci), Ruszinkó Miklós (Huszt), Kohutics Tivadar (Ungvár). A mártírok névsorában szereplő Ortutay Jenő (Ungvár) az ungvár-ceholyai templom parochusa egyben magyar országgyűlési képviselő is volt.²⁹ Az Állambiztonsági Bizottság kárpátaljai főhivatala és a területi ügyészség 1989 folyamán valamennyiüket rehabilitálta.

Hasonló NKVD, SZMERS-tisztogatás Felvidéken³⁰, Délvidéken, Erdélyben³¹ is lezajlott, ott is elítélték, az országból százával-ezrével szállították ki azokat a magyarokat és a többségi nemzet képviselőit is, akik akadályozhatták a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai szovjet rendszer kiépítését. A Gulag-rabok magyar csoportját azok a politikai foglyok is gyarapították, akiket a Szovjetunió területén ítéltek el. Idetartoztak az emigránsok, menekültek, már szovjet állampolgárságot felvett baloldali gondolkodású személyek, továbbá a GUPVI/UPVI táborrendszerében fogva tartott hadifoglyok és civil internáltak. E tekintetben példaként említem a magyar gulágosok egyik közismert személyiségét, Rózsás Jánost, aki *GULAG Lexikon* című, egyedülálló munkájában 3850 fogoly történetét adta közre.³² A kilenc évre

elítelt Rózsás János többek között az észak-uráli Szolikamszk erdeiben is raboskodott, majd áthelyezték Ekibasztuz bányavárosba, ahol 1951-ben a láger olvasótermében ismerkedett meg Alekszandr Szolzsenyicin későbbi Nobel-díjas íróval (1953-as szabadulásáig 3 évig együtt raboskodtak). Rózsás 1962-ben találkozott ismét az orosz író nevével, ekkor jelent meg az *Ivan Gyenyiszovics egy napja*³³ a *Novij Mir* című szovjet folyóiratban. Rózsás kinyomozta Szolzsenyicin címét, levelezni kezdtek, ez a kapcsolat pedig az orosz író 2008-ban bekövetkezett haláláig tartott. Az orosz író 1989-ben üdvözlő sorokat küldött Rózsás Jánosnak a kilenc éves rabságának naplója, a *Keserű ifjúság II.*³⁴ kötetének megjelenése alkalmából.

Rózsás János³⁵ megfigyelése szerint az 58. cikkelyt alkalmazva „A szovjet katonai törvényszékek által elítelt magyarok legnagyobb hányadát a leventekorú fiatalok tették ki, 15 évestől 20 évesig... A leventék mellett tömegével tartóztattak le és ítélték el civileket – férfiakat és nőket – német nevük, politikai állásfoglalásuk miatt, rosszindulatú rágalmozás, megbélyegzés, besúgás stb. következtében. Különösen súlyos ítéleteket hoztak a szovjet bíróságok politikai ellenfeleikkel szemben: szigorúbbakat, mint a gyilkosságokért.”

A „háborús bűnösként” kivégzett és a lágerekben meghalt személyek számáról pedig becslések sem igazán vannak. Azt megfigyeltük az általunk bejárt településeken, hogy az itteni emlékművekre felvett politikai megtorlás áldozatainak névsorában számos magyar hangzású név is van, amelyről többek között a Jekatyerinburgot érintő alfejezetben részletesebben írok.

Azt is megtudtuk, hogy az ITK-6 jelölésű, később Perm-36 Átnevelő Munkatábort 1946-ban költöztették Szeljanszka településről Kucsino faluba. Mondják, arról híres, hogy ez volt a legdurvább mind a körülményeket, mind az áldozatok számát tekintve. 1988-ban, nem sokkal a Szovjetunió összeomlása előtt szűnt meg. A fakitermelésre, feldolgozásra szakosodott munkatáborok a kitermelhető fa mennyiségétől függően üzemeltek egy adott helyen, a Perm-36-os tábor azonban az Urál-hegység erdeinek, a fa elszállítását megkönnyítő elhelyezkedésének és a későbbi gépesítésnek „köszönhetően” egészen 1987-ig működött, egy hatalmas körben kiírt erdő közepén fekszik, mellette egy mesterséges tó van. Rémisztően komor arcúata van itt a tájnak, építményeknek.

Ma emlékhely és múzeum³⁶. Megjegyzendő, előttünk már jártak itt a nyugati országok erre kalandozó turistái, köztük magyarok is. Történetesen Vigyázó Gábor nevű honfitársunk, aki a Kárpátok.info fényképterm oldalra 36 fényképet töltött fel kíséző szöveggel.³⁷

EURÓPA ÉS ÁZSIA HATÁRÁBAN

Csuszovoj-Gornozavodszk-Biszer útvonalon. A harmadik napon Perm megye keleti részéből Szverdlovszk megye irányába haladunk a Csuszovoj-Gornozavodszk-Biszer útvonalon, amely még a Kelet-Európai-síkvidéken, a Káma folyó völgye közepén terül el (ennek bő vizű mellékfolyói szabdalják át a térséget): áthatolhatatlan mocsaras tavak, vízgyűjtők, sűrű fenyő- és nyírfaterdők, szarvasmarha legelők, kaszálók uralják a tájat. Szántó föld alig van, főleg rozst, zabot termesztenek. A városok között szinte nincsenek falvak, inkább gyéren szétszórta, fából emelt tanya-bokrok, egyedül árválkodó faházak vannak, ahol a kemény télidőben a gazdák a jószágokkal egy fedél alatt élnek. A négy sávós autópályán araszolva haladunk, szakaszonként útépités, -bővítés, aszfaltozás, hídépítés lassítja a forgalmat. Ennek az eredeti két sávós változatát 1945–1947 között itt dolgozó rabok alapozták meg. Kígyózó sorban lassan közelítjük meg a lepusztult Urál-hegységet. A variszkuszi-hegységrendszerhez tartozó Urál-hegység a keleti-európai-síkságot a Nyugat-szibériai alföldtől választja el. A csaknem 2500 km hosszan, észak-déli irányban húzódó hegyvidék keleti lejtője képezi Európa és Ázsia határvonalát. Legmagasabbra a Narodnaja csúcs emelkedik (1894 m). Megállunk fényképezni az Európa és Ázsia határát jelképező emlékoszlopnál. Az Északi- és a Déli-Urál közép magas hegység (1500–1700 m), a Középső-Urál viszont mélyen bevágódott folyóvölgyeivel lapos hátú dombvidék benyomását kelti. A transzszibériai vasútvonal mindössze 410 m tengerszintfeletti magasságban itt szeli át a hegységet. Az ásványi kincsek páratlan gazdagsága (sokféle színes érc, vasérc, barnaszén, féldrágakövek, arany stb.) már a XVIII. században a gyáripar megjelenését eredményezte. Az iparvárosok lakossága egyes összetételű. Lakossággal való feltöltése nem természetes népszaporulat eredménye, hanem központilag szervezett betelepítés árán érték el. Az orosz kolonizátorok, szabad telepesek voltak az első városlakók. A cári Oroszország nyugati részéből ide menekültek és telepedtek le az ukrainai, belorusszai jobbagyok is. Ide száműzték a másként gondolkodókat, a lázadókat stb.

Motrevics professzor idegenvezetőként az Urál-vidék múltjáról, jelenéről hosszasan mesél. A csoportban 3–4-en bírtuk az orosz nyelvet, felváltva tolmácsoltuk szavait. Arra is felhívta a figyelmünket, hogy a népesség-gyarapítást a cári Oroszország úgy oldotta meg, hogy a megtámadott, illetve meghódított európai országok csatatereiről az 1700-as évektől kezdve begyűjtött lengyel, észt, lett, litván, magyar hadifoglyok jelentős csoportjait az Urál környéki,

illetve a szibériai településeken örökös száműzetésre kényszerítették, azok itt családot alapítottak, utódokkal gyarapították a helyi népességet.

Autóbuszunk az Urálon át Nyugat-Szibériába vezető úton (a XVIII–XIX. századi postaút) halad tovább. Közben hírneves magyarok jutnak eszembe. Például ezen az úton szállították Tobolszk felé gróf Benyovszki Móricot is, aki 1767-ben a lengyel hazafiak oldalán harcolva orosz fogságba került és 1770-ben Kamcsatkára száműzték. Ott nem sokáig bírta a fogságot, sikeresen megszökött, kalandos életét emlékiratában örökítette meg, amelyet gyerekkoromban lenyűgözve olvastam, a később készült Tv-filmet is többször megnéztem, ebből az élettörténetből sokan merítettek lelkierőt...

A bolsevik uralom alatt erőszakkal telepítettek ide kulák-családokat, száműzetésre ítélt orosz és más nemzetiségű értelmiségieket. Ide rejtőztek a polgárháborúban részt vett fehér gárdisták és vörös huszárok is, akik annak előtte első világháborús magyar, cseh, osztrák, német hadifoglyok voltak. Egykori újságíró kollégám, Andor György édesapját, az ungvári vitéz dr. Andor Eleket (1891) például kétszer is erre a vidékre „hozta” a balszerencse. Első világháborús hadifogolyként 1917-ben az uráli Jekatyerinburgba került, majd Krasznójarszkban együtt raboskodott Gyóni Gézával, akinek versét egy haskótónek használt vászondarabon mentette ki 1924-ben Oroszországból. Másodszer Ungváron a hírhedt 58. paragrafus alapján kémnek, szovjetellenes elemnek minősítették. A Gulag egyik foglyaként a permi, majd a Szverdlov megyei kényszerszermunkatáborokban raboskodott, innen Tajsetbe vitték, 1952-ben végelgyengülésben halt meg. Tíz év múlva a szovjet haditörvényszék rehabilitálta.³⁸ Hozzá hasonlóan sokan ártatlanul kerültek ide, értelmetlen halálba kényszerítették őket. 1947-ben Kárpátaljáról is sok német, ruszin és magyar családot telepítettek át a térségben. A németek bűne a származásuk volt, több száz magyart kuláknak, több ezer ukránt banderistának bélyegeztek. A ruszin papok és egyházi előjáróik nem akarták megtagadni görög katolikus hitüket stb. „Kaptunk egy pár napi eleséget, egy baltát, egy doboz gyufát, mondták: éljetez meg a tajgában!” – jut eszembe az egyik túlélő emlékfoszlánya.

Úgy szólván a szovjet rémuralom idején megfordították a térség természetes etnikai összetételét. Saját szálláshelyükről kiszorították az őslakókat, nagy részét eloroszosították. Sztálin parancsára lengyelek, ukránok ezreit hurcolták ide. Áttelepítették a Volga-menti németeket, ide kényszerítették a krími tatárok egy részét is. Valamennyi ipar- és bányaváros környékén Gulag-lágereket és munkatáborokat alakítottak ki. Azokat az elítéltek ezreivel töltötték fel. Az itt elpusztult „olcsó munkaerő” csontjaira épültek a gyáróriások, vasutak, települések...

(Folytatása következik.)

JEGYZETEK:

¹ Венгреские военнопленные в СССР. Документы 1941–1953 годов. Составители: Д. И. Борисов, Е. М. Варга, В. Л. Воронцов, В. И. Коротаев, Л. А. Пылова, Н. С. Тархова. Российская политическая энциклопедия, Москва, 2005.

² Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006.

³ Varga Éva Mária: Magyar hadifoglyok és internáltak a Szovjetunióban az oroszországi levéltári források tükrében (1941–1956). Budapest, 2008. doktori.btk.elte.hu/hist/vargaeva/tezisekmagyar.pdf,

⁴ Bognár Zalán: Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944–1945. Argumentum, 2010.

⁵ Lásd weblapjukat: <http://www.voennie-memorialy.ru/>

⁶ Lásd weblapjukat: <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/index>

Lásd a weblapot: Oroszországi irattárakból származó feljegyzések a volt Szovjetunió hadifogolytáboraiiban elhunyt magyar civilekről és katonákról. 65170 adatlap, amelyeket a táborokban rögzítettek, főként 1944 után.

⁷ Dr. Bús János: Hadifoglyok a Szovjetunióban. Hadtörténi Intézet és Múzeum–Központi Irattár és Hadisírgondozó Iroda II. világháborús nyilvántartásai. – In: <http://www.hadifogoly.hu/web/hadifogoly/page6>

⁸ <http://www.haboruskeresoszolgalat.hu/#id=&t=164&page=>

⁹ Eredetileg Mezei Mária énekelte először magyarul Marlene Dietrich közismert dalát. Hová tűnt a sok virág? (Sag mir wo die Blumen sind.): http://www.youtube.com/watch?feature=endscreen&v=H46SW5_z7Vk&NR=1

¹⁰ Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...” Német és magyar polgári lakosok deportálása „malenkij robotra” a sztálini légerekbe 1944/45–1955. Szerk.: dr. Bognár Zalán. Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2009.

¹¹ Lásd: Dupka György: „Otthon a könny is édes...” 1944–1955. Társzerzők: Bakura Sándor, Kovács Erzsébet, Kovács Elemér, Molnár D. Erzsébet, Tóth Zsuzsanna. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Tanulmányok, hatásvizsgálatok, interjúk, riportok hivatalos iratok, vallomások tükrében. Intermix Kiadó, 2009.

¹² Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Dupka György közreadásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993, 16. o.

¹³ Mementó. A kárpátaljai magyar holocaust története Técső tragédiájának tükrében. Közreadja: Szoboszlai Mónika. Técső, 2000, 70-78. o.

¹⁴ A SZEpb archívuma. Beregszászi és Beregszászi járási túlélők névsora, 2008. 09.09.

¹⁵ T.A. Apika hazavisz. – In: Nyugati Jelen, 2005. április 16. <http://archiv.nyugati jelen.com/2005/aprilis/april.%206%20kedd/PDF/4.pdf>

¹⁶ Ez a mozaikszó az orosz Glavnoje Upravleniye Ispravitel’no-Trudovykh Lagerey i koloniy (Javítómunka-táborok Főigazgatósága) elnevezésből származik. A GULAG irányítása az NKVD (Belügyi Népbiztosság) ill. jogelődjei (Cseka, GPU) és jogutódja (KGB) alá tartozott.

¹⁷ SZMERS – Halál a kémeke elnevezésű szovjet kémelhárítási szerv.

¹⁸ Menczel Gusztáv: A szovjet hatóságok által magyar állampolgároknak politikai okból történt elítélése. In: Magyar kényszer munkások és politikai rabok a Szovjetunióban a II. világháború után. Petit Real Könyvkiadó. Budapest, 2000, 20. o.

¹⁹ Stark Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest, 2006, 104. o.

²⁰ „Sötét napok jöttek...” Koncepciós perek magyar elítélteinek emlékkönyve 1944–1955. Szerkesztés, összeállítás: Dupka György. Intermix Kiadó, 1993.

²¹ Dupka György: A mi golgotánk, 342. o.

²² Dupka György: Kárpátaljai magyar GULAG-lexikon. Lefejezett értelmiség 1942–1957. Intermix Kiadó, 1999.

²³ Bendász István: Öt év a szögesdrót mögött: egy kárpátaljai pap a Gulag munkatáborában. Abaliget, Lämpás, 2000.

²⁴ Forgon Pál: Ott voltam, ahol a legszebb virágok nyílnak. Egy kárpátaljai magyar református lelkész a Gulagon. Budapest, Kálvin, 1992.

²⁵ Gulácsy Lajos: Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. Beregszász, 2009.

²⁶ Mandrik Erzsébet: A pokol bugyraiban. Egy viski parasztlány a sztálini légerekben. Intermix Kiadó, 1994.

²⁷ Mészáros Sándorné: Elrabolt éveim a Gulágon. Emlékirat. Intermix Kiadó, 2000.

²⁸ Dr. Ortutay Elemér: „... holnap is felkel a nap” Emlékeim. Intermix Kiadó, 1993.

²⁹ Lásd bővebben: Bendász István – Bendász Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai. Galéria-Écriture, Ungvár – Budapest, 1994.

³⁰ Géczy Lajos: Civilek hadifogságban. Madách, Bratislava, 1992.

³¹ Benkő Levente, Papp Annamária: Magyar fogolysors a második világháborúban. I-II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007.

³² Rózsás János: GULÁG Lexikon. Püski, Budapest, 2000.

³³ Lásd. magyar fordításban is megjelent: Alekszandr Szolzsenyicin: Ivan Gyenyiszovics egy napja. Fordította: Wessely László. Második kiadás. Európa Kiadó, Budapest, 1989.

³⁴ Rózsás János. Keserű ifjúág II. Szabad Tér Kiadó, 1989.

³⁵ Rózsás János: Hadbírósgái ítéletek a Gulág-lágerekben. – Nagykanizsa, HH 1999/4. – In: <http://mek.oszk.hu/02200/02237/html/f04.htm>

³⁶ Lásd a kucsinói Perm 36 weboldalát: www.perm36.ru

³⁷ Vigyázó Gábor. Perm-36, felvételek szövegkíséréssel: <http://fenykeptar.karpatok.info/fenykeptar/kiperm36/index.htm>

³⁸ Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből, 1944–1992. Dupka György közreadásában. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1993.. 22 - 24. old.

